

Наталя Солонська

АТРИБУЦІЯ ФОНДІВ ІСТОРИЧНИХ БІБЛІОТЕК (НА ПРИКЛАДІ БІБЛІОТЕКИ ХІ СТОЛІТТЯ КИЇВСЬКОГО СОФІЙСЬКОГО СОБОРУ)

Актуальність даного дослідження визначається тим, що вивчення історико-культурної спадщини Київської Русі, її цінної книжної культури, зокрема бібліотеки ХІ ст. Київського Софійського собору (Бібліотеки Ярослава Мудрого) має велике значення для сучасної національної культури та духовності України.

Мета статті й полягає в тому, щоб привернути увагу наукових кіл до активнішого вивчення багатой національної історико-культурної спадщини України, до якої належать її історичні бібліотеки й одна з найвідоміших у світі – бібліотека ХІ ст. Київського Софійського собору (бібліотека Ярослава Мудрого), та проаналізувати шляхи атрибуції фондів руських книгозбірень і запропонувати своє бачення розв'язання проблеми.

Проблеми фондів руських бібліотек, їх кількісного наповнення та змісту в контексті киево-руської книжності торкалися у своїх працях чимало дослідників, а саме: Д. Абрамович, В. Адріанова-Перетц, О. Архангельський, Ю. Бегунов, М. Бибииков, М. Брайчевський, І. Будовниць, Ф. Буслаєв, В. Васильченко, В. Верещагін, Л.-Р. Винар, М. Візир, М. Волков, Є. Голубинський, Т. Горбаченко, Е. Гранстрем, Л. Жуковська, Я. Запаско, В. Істрин, Ю. Ісиченко (архімандрит), І. Кефелі, М. Котляр, А. Кримський, Д. Лихачов, І. Львовичкін, В. Мавродін, М. Макаренко, М. Максимович, С. Маслов, Н. Нікітенко, Н. Нікольський, В. Німчук, І. Огієнко (митр. Іларіон), М. Пешак, О. Пипін, О. Повстенко, Н. Понирко, Н. Полонська-Василенко, О. Прицак, Л. Прицак, В. Пуцко, Б. Сапунов, О. Соболевський, Н. Солонська, І. Срезневський, Д. Степовик, М. Тихомиров, П. Толочко, І. Франко, Ф. Фортунатов, Д. Чижевський, С. Юшков та багато ін.

Та попри численні дослідження окремих книг із бібліотеки ХІ ст. Київського Софійського собору, заявлена в цій статті постановка проблеми щодо визначення атрибуції фонду бібліотеки ХІ ст. Київського Софійського собору

та нового ракурсу в контексті логічного переосмислення літописної згадки 1037 р. у “Повісті временних літ” щодо покладення Ярославом I “книгъ многы” здійснюється вперше в українській історичній науці.

Бібліотека XI століття Київського Софійського собору – одна з найвідоміших у світі історичних бібліотек, яка частіше фігурує в наукових працях як бібліотека Ярослава Мудрого.

На нашу думку, точнішою та історично більш обґрунтованою є назва: бібліотека XI ст. Київського Софійського собору, оскільки то була бібліотека православного храму, концепцію і діяльність якого підпорядковано постановам Вселенських соборів, Статуту православної церкви, порядку богослужбових дій, слідування текстів тощо, однакових для всіх об’єктів, що належать до єдиної православної церкви.

М. Грушевський наголошував на потребі теоретичної реконструкції бібліотеки Ярослава Мудрого ще до початку сталінських репресій¹. Однак форсоване розгортання радянськими функціонерами антиукраїнської кампанії унеможливило реалізацію намальованих ученим досліджень щодо Київської Русі, що були віднесені до буржуазних. Це стосувалося й книгозбірні Софійського собору.

Факт її існування найперше підтверджує літописна розповідь про хрещення Київської Русі (988 р.), оскільки від того часу на нашій території офіційно з’являються богослужбові книги, без яких не могло відбуватися богослужіння².

Першою згадкою про заснування бібліотеки при київському Софійському соборі в “Повісті временних літ” є історична оповідь під 1037 р. (згадка), коли закарбована й оповідь про час заснування Софійського собору. Збіг часу цих записів логічно обґрунтований і строго та грамотно дотриманий руським письменником, що розумівся на богослів’ї, канонах православної церкви і поважав їх як християнин.

Утім, факт існування бібліотеки XI століття Київського Софійського собору, наявність її фонду підтверджує не тільки літописна розповідь (модель події) про заснування Софійського собору (1037 р.) у “Повісті временних літ”, а й “Слово про закон і благодать” митрополита Іларіона, “Руська Правда”, “Остромирове євангеліє” (розкішний літургійний кодекс, найдавніша відома датована киево-руська рукописна книга, найстаріший датований східнослов’янський рукопис, що є свідченням високого рівня розвитку не тільки писемності, книжної справи, а й взагалі культури Київської Русі), “Ізборник” 1073 р., “Ізборник Святослава” 1076 р., перший літописний звід 1037–1039 років, Ярославові праці “Урок вірнику”, “Урок мостнику”; “Ска-

¹ М. С. Грушевський, “Три академії” в *ІР НБУВ*, ф. 10, спр. 14854, арк. 17.

² Н. Солонская, ‘Летописная статья о крещении Киевской Руси 988 г. как свидетельство о возникновении первых древнерусских библиотек’, *10-я Междунар. науч. конф. “Религия и общество – 10” 10–12 марта. 2016 г.: сб. науч. ст.* (Могилев 2016) 251–253.

зання про поширення християнства на Русі”, куди увійшли оповідання про хрещення Ольги, хрещення Русі, перших мучеників-варягів, Бориса і Гліба, які не могли бути створені без звернення до фонду книгозбірні; уривки з творів давніх авторів та отців церкви, сліди цих творів, згадки про них у працях авторів наступних століть; сама Софія Київська, що височить понад тисячу років і в якій відбувалося богослужіння згідно зі Статутом богослужіння православної церкви і в якій обов’язково, як і у всіх православних храмах, передбачалася книгозбірня; богослужбова пісенна книжність, розписи й мозаїки храмової споруди; христологічні сюжети, закарбовані на її стінах, що являють собою хронологічну розповідь про євангельські події (наприклад, три строго хронологічних розповідних (“повістувальних”) кола, підґрунтям яких є історична хронологія); відбиття подій від “Різдва Христового” до “П’ятидесятниці” та ін. Стіни Софії Київської пістрявили фразами з праць стародавніх отців та богослужбової літератури чи згадками про стародавні тексти. Написи на стінах храму (також й інших церков Київської Русі) відбивають писемну культуру княжої доби України, зацікавленість членів суспільства текстом книжок. Написи-графіті теж є проєкцією книжності, існування книги в Київській Русі, відповідно, й бібліотеки³.

Реальність киево-руської бібліотеки підтверджує і “потужний” скрипторій при Софійському соборі, де переписувалися книги, якими постачалися єпархії Київської Русі. Це – та структура, що не могла функціонувати, не маючи доступу до книгосховища. Церковна писемність, “яка торкалася виготовлення церковної й іншої літератури”, – теж частина книжної культури⁴. “Перекладацька комісія” Ярослава I перекладала чимало та досить великий обсяг творів <...>; серед перекладених Ярославовою комісією творів – чимало церковного вжитку⁵.

Переписування “**книг многихь**” потребувало й значної кількості виконавців цієї копіткої роботи. Так, Є. Голубинський приблизно підраховував, що в скрипторії Ярослава могло бути приблизно 20 переписувачів⁶. На переписування книги середнього обсягу витрачалося приблизно півроку. Виходячи з цього, вчений припускав, що в бібліотеці Ярослава Мудрого було приблизно 500 книг.

³ Н. Г. Солонська, ‘Київський Софійський собор як доказова база існування бібліотеки XI ст. при ньому та книжної культури княжої доби України’ в *Православ’я в Україні: зб. матеріалів VII Міжнар. наук. конф., присвяченої 25-літтю відновлення Київської православної богословської академії (1992–2017)* (К. 2017), ч. II, с. 151–160.

⁴ Л.-Р. Винар, ‘Християнізація України і розвиток писемності, культури й освіти в Києві в X і XI століттях (вибрані питання і гіпотези)’, *Наук. конгрес у 1000-ліття хрещення Русі-України* (Мюнхен 1988) 633, 640.

⁵ Д. І. Чижевський, *Історія української літератури* (Нью-Йорк, УВАН) 59–60.

⁶ Е. Е. Голубинский, *История русской церкви* (Москва, Унив. тип. 1880–1881), т. I: *Период первый Киевский или домонгольский*, 1-я половина тома (1880).

Як вважає П. Толочко⁷ та, зокрема, Я. Запаско, в княжій бібліотеці могло зосередитися понад 950 томів.

У Д. Чижевського йдеться про “багато писарів”, котрі “перекладали з грецької на слов’янську мову та переписували багато книжок”⁸. Б. Флоря підкреслює, що бібліотека мала велику для свого часу кількість книг⁹ (кількість не вказується).

В. Мавродін відбиває літописний запис так: “Ярослав «собра писце многы и прекладаше от Грек на словенское писмо»”¹⁰ і т. д. С. Єфремов трактує зазначену літописну згадку в ПВЛ, як те, що великий князь заснував “цілу бібліотеку, певне одну із перших, коли не найпершу в Україні”¹¹. Аналогічної думки дотримується С. Маслов¹².

Ярослав I віддав до Софійського собору, ктитором якого він був, “книгы многы” тоді, коли храм уже почав функціонувати й коли книги були потрібні для відправ. Це ще відзначила Т. Горбаченко у своїй докторській дисертації¹³. Тобто, особисту бібліотеку Ярослава Мудрого, вдаючися до сучасної термінології, було “влито” до соборного фонду, який уже мав потрібну для богослужіння літературу.

Бібліотека перебирає на себе роль головної бібліотеки Київської Русі, її першої державної (за правомочними визначеннями різних учених, зокрема М. Брайчевського) від часу дарування книг сюзереном, від моменту здійснених ним добродійних заходів.

Мабуть, нарешті настав час поставити крапку в тривалій століттями дискусії щодо існування бібліотеки XI століття Київського Софійського собору, між іншим, суперечці штучно створеній антиукраїнськи налаштованими науковцями та функціонерами.

Так, до нашого часу дійшли тільки поодинокі примірники рукописних книг із киево-руської бібліотеки. Але сьогоднішня спадщина (речова, тобто книги (сувої), які можна дійсно побачити, перегорнути сторінки) Алексан-

⁷ П. П. Толочко, *Володимир Святий. Ярослав Мудрий* (К., АртЕК 1996) 189.

⁸ Д. І. Чижевський, *Op. cit.*, с. 49.

⁹ Б. Н. Флоря, ‘О реконструкции состава древнерусских библиотек’ в *Древнерусское искусство: рукоп. кн.* (Москва 1972) 55–57.

¹⁰ В. В. Мавродін, *Образование Древнерусского государства* (Ленинград, Изд-во Ленинград. гос. ун-та 1945) 432 с.

¹¹ С. ЄФРЕМОВ, *Історія українського письменства* (К., Femina 1995) 75.

¹² С. И. Маслов, ‘История книги: лекции, чит. на трехмес. курсах по библиотековедению при Киев. нар. ун-те, окт.–нояб. 1920 г.’ в *IP НБУВ, ф. 33, спр. 1573, 1 зош.*; С. И. Маслов, ‘История библиотек: лекции, чит. на библиотеч. курсах при Губнаробразе. 27–28 июля. 21 г.’ в *IP НБУВ, ф. 33, спр. 1573, 32 арк.*

¹³ Т. Г. Горбаченко, *Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України: філософсько-релігійнознав. аспект*, автореф. дис. ... д. філос. н. (К. 2001) 38 с.

дрійської, Палермської та інших давніх бібліотек, теж не надвелика. Втім, їх фонди (най, не повністю), але атрибутовуються.

За *Лаврентіївським літописом*: “Татарове же силою отвориша двери церковныя, и видеша овы огнем скончавшася, овы же оружиемъ до конца смерти предаша; святую Богородицю разграбиша, чюдную икону одраша, украшену златом с серебромъ и каменьемъ драгымъ и монастыри все и иконы одраша, а иные исекоша, а итны поимаша, и кресты честныя и ссуды священныя и книги одраша...” (переклад з Лаврентіївського літопису (1377) за А. Алферовим та А. Грузинським)¹⁴.

У виданні “*Полное собрание русских летописей*” (ПСРЛ), т. 21. Первая пол. (Санкт-Петербург 1908, с. 169) вміщено “Книгу степенную царского родословця” (1506 р.), а в ній – розділ “«О снискании святыхъ книгъ» при Ярославе”, де зазначено: “И многи книгописатели собра и прелагаше отъ греческихъ книгъ на руский языкъ и **многи книги** сниска, ими же поучахуся божественаго учения”.

Отже, атрибуція її фонду – окреме складне завдання. У його розв’язанні відправною точкою і безперечним доказом наявності знов-таки є те, що наша православна культура є культурою книжною.

“Православним церковним богослужінням називається служіння чи служба Богу, яка складається з читання і співання молитов, читання Слова Божого і священнодій (обрядів), здійснюваних за визначеним чином, тобто порядком, на чолі з священнослужителем (єпископом або священником) <...> Церковне православно-громадське богослужіння має на меті, для повчання віруючих, у читанні та піснеспівах викласти істинне вчення Христове і налаштувати їх на молитву та покаяння, а в образах і в діях зобразити найважливіші події із священної історії, які відбулися для нашого спасіння, як до Різдва Христового, так і після Різдва Христового. При цьому мається на увазі викликати у віруючих подяку Богу за всі одержані благодіяння, посилити молитву за наступні милості до нас від Нього й отримати спокій нашій душі¹⁵. Піснеспіви – із Часослова, Октоїха, Празничної та загальної Мінеї. Отже, читаючи

¹⁴ А. Алферов, А. Грузинский, *Допетровская литература и народная поэзия. Тексты, переводы, примечания и словарь*, 2-е изд., испр. и доп. (Москва, Сотрудник шк., Печатня А. И. Снегиревой 1907) 479 с.

¹⁵ *Про богослужіння Православної Церкви*. <https://parafia.org.ua/biblioteka/hrystyianstvo-virovchennya-ta-tradytsiji/zakon-bozhyj/chastyna-shosta-pro-bohosluzhinnya-pravoslavnoj-i-tserkvy>

¹⁶ Н. Г. Солонська, ‘Богослужбова співоча книга в бібліотеці XI ст. київського Софійського собору’ в *Православ’я в Україні: “Українська Церква в історії українського державотворення”. До 100-ліття Української революції, державного органу в справах релігій та боротьби за автокефалію (20 лист. 2018 р.): зб. наук. ст. за матеріалами VIII Міжнар. наук. конф.* (К. 2018).

молитву в Божому храмі, християнин дякує Богові за всі одержані людиною від нього благодіяння. А для читання треба мати книгу, яку потрібно взяти зі книгосховища, книгозбиральниці, тобто, бібліотеки.

Процес богослужіння пов'язаний також зі співом. Останній, у свою чергу, ґрунтується на богослужбовій співочій книжності. Нагадаємо, що піснеспіви канонів містять у собі здебільшого думки і висловлювання Св. Писання, а іноді й уривки з бесід Св. Отців Церкви¹⁶. Піснеспіви записувалися у вигляді тексту з нотацією.

Опис книг бібліотеки XI ст. в Києві не зберігся. Утім, їх фонд простежується (атрибутується), зокрема, за “Ізборником” 1073 р., як вважають М. Гудзій, Д. Лихачов, Л. Жуковська, М. Пещак, М. Розов й ін. відомі вчені.

Його автор чернець Йоан уже у заголовку твору узагальнює: “**Сьборь оть многъ оць.** (титла) тълковани о неразумньныхъ словесхъ. Въ еуагголии (титло) и въ аплѣ (титло)ю и въ инѣхъ книгахъ въкратцѣ сьложена. На память и на готовь отъвѣтъ”¹⁷.

Повна назва пам'ятки: “Сьборь оть многъ отець. тълкования о неразумныхъ словесѣхъ. въ Еуангелии и въ Апостолѣ и въ инѣхъ книгахъ въкратцѣ сьложена. на память и готовь отъвѣтъ”.

За А. Дінековим, в “Ізборнику” 1073 р. міститься 383 статті, 25 авторів¹⁸. За М. Пещак, в “Ізборнику” щодо наявності книг – приблизно 430 творів та 46 авторів¹⁹.

У Київську Русь потрапляли з Болгарії класичні пам'ятки ранньої християнсько-візантійської літератури (IV–VI ст.); тут маємо картину своєрідного книжкового обміну. Болгарський цар Симеон надіслав до Київської Русі книги болгарською мовою та болгаро-візантійські проповіді, на чому, зокрема, спинився у своїй доповіді “Славянские литературы” на IX Міжнародному з'їзді славістів О. Дьомін (Київ, вересень 1983 р.).

Судячи з твору Йоана Екзарха Болгарського “Богослів'я”, в Преславській бібліотеці царя Симеона були праці Платона, Аристотеля, Парменіда, Фалеса, Демокрита, Діогена, Василія Великого. Численні книжники перекладали староболгарською мовою з грецьких оригіналів. Ця перекладна література²⁰ “потім з'являлася на Русі, теж перекладалася, але вже руською мовою,

¹⁷ М. В. Биби́ков, ‘От ответов на вопросы Анастасия Синаита – к Изборнику Святослава 1073 г.’ в *Традиции и наследие Христианского Востока: материалы Междунар. конф.* (Москва 1996) 127–159.

¹⁸ А. А. Динеков, ‘Историческая мисия на старобългарска литература’ (1977), кн. 2 *Старобългарска лит.* 5–19.

¹⁹ М. М. Пещак, ‘Бібліотека Ярослава Мудрого й зародження в ній бібліографічного опису’ в *Наукові праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського* (К. 1999), вип. 2, с. 219–227.

²⁰ М. Н. Тихомиров, *Русская культура X–XVII веков* (Москва, Наука 1968) 98.

централізовано за часів Ярослава Мудрого, – при його князівському палаці; **ціла армія** переписувачів невтомно трудилася” <...> “над розмноженням готових рукописів”.

Уже в X–XI ст. слов’яни перекладали візантійські хроніки Георгія Амартола, Йоана Малали, Георгія Синкелла, Йоана Зонари, анонімні короткі хроніки, Хронографіка Никифора. “Ці хроніки були потім використані в руських літописних зводах, були покладені в основу власних компілятивних хронографів (таким був, наприклад, на Русі «Хронограф по великому викладенню», укладений в XI на основі Хроніки Георгія Амартола і меншою мірою Хроніки Йоана Малали”²¹.

Російського історика бібліографії М. Здобнова як науковця хвилювало не доведення факту існування бібліотеки Ярослава Мудрого, в цьому він не сумнівався, а тільки проблема, “чи був складений опис Бібліотеки Ярослава Мудрого при передачі її Софійському собору в Києві”²². Український філолог М. Пещак через 70 років по тому доходить висновку, що пам’ятка являє собою бібліографічний опис частини фонду Бібліотеки Ярослава Мудрого, і у пам’ятці міститься “немала бібліографія”²³. Паспортизація охоплює назви книжок, які зберігалися у бібліотеці. М. Пещак пропонує цю паспортизацію називати пристатейною бібліографією. Вчена вперше в українській історичній науці виділяє в “Ізборнику” 1073 р. і прикнижкову бібліографію, а “сукупність цих різновидів бібліографії” називає енциклопедичною²⁴.

На нашу думку, їх було понад 66, що впливає й зі змісту кодексу. Отже, твори авторів, зазначених Йоаном в “Ізборнику”, були у фонді бібліотеки. Статті “Ізборника” є, свого роду, описом каталогу бібліотеки, а “Ізборник” 1073 року це, в певному сенсі, відбиття моделі фонду²⁵.

Л. Жуковська, хоча й не назвала багатьох творів, які ввійшли до “Ізборника Святослава” 1073 р., зазначає, що його зміст є “непрямою вказівкою

²¹ Д. С. Лихачев, ‘Борьба Руси за свою культурную самобытность при Ярославе Мудром’ в Д. С. Лихачев, *Национальное самосознание Древней Руси: очерки из области рус. лит. XI–XVII вв.* (Москва; Ленинград 1945) 38.

²² М. В. Здобнов, *История русской библиографии до начала XX века*, АН СССР; Б-ка; отв. ред. К. В. Сивков (Москва, Изд-во АН СССР 1951) 23.

²³ М. М. Пещак, Н. Г. Солонська, ‘925 років визначній давньоруській пам’ятці – Збірнику Святослава 1076 року’ (2001) 6 *Бібліотечний вісник* 52–53.

²⁴ М. М. Пещак, ‘Перша східнослов’янська енциклопедія’ (1996) 2 *Бібліотечний вісник* 32–35.

²⁵ Н. Г. Солонська, ‘Збірник Святослава 1073 року як джерело для вивчення та реконструкції фонду бібліотеки Ярослава Мудрого: до 930-річчя від часу створення’ (2003) 7 *Вісник Книжкової палати* 37–40; № 8, с. 30–33; Н. Г. Солонська, ‘Бібліотека Ярослава Мудрого: бібліографічне моделювання як засіб наукової реконструкції бібліотек Київської Русі’ (2005), вип. 10 *Рукописна та книжкова спадщина* 443–448.

не тільки на коло відомої на той час літератури та її авторів, а й на склад бібліотеки Ярослава Мудрого, що існувала при Софійському соборі в Києві²⁶, хоча “навіть зміст «Ізборника Святослава» 1073 р. свідчить про безперечно більшу обізнаність руських читачів про ветхозавітні книги, ніж це дозволив зробити «Предварительный список славяно-русских рукописей XI–XIV вв.»²⁷.

У Київській Русі була відома інвентарна форма обліку рукописних книг. Як раз ця модель фонду бібліотеки XI ст. Київського Софійського собору, з нашого погляду, відбилась в *Ізборнику 1073 року*. Цей факт, підкреслимо ще раз, взагалі є вирішальним і визначальним у проблемі щодо її існування, оскільки про наявність бібліотечного фонду як організованого зібрання можна говорити тільки тоді, коли документи, які є у його складі, одержують інвентарні номери чи якісь інші відзначення, що дають право відносити ці документи до певної бібліотеки. Опис фонду (власне, каталог, його в бібліотеці XI ст. замінювала інвентарна книга) – теж є історичним джерелом. Інвентарна книга, найвірогідніше, була. Втім, мабуть, облік здійснювався, логічніше, у скрипторії, куди бралися книги з бібліотеки для переписування, перекладу, поширення по єпархіях і де треба було враховувати й оцінювати роботу переписувачів²⁸.

Продовжимо власні роздуми. Кожний із бібліографічних описів можна розглядати як модель документа киево-руської бібліотеки і як механізм атрибуції фонду історичної книгозбірні. Це – новий підхід до аналізу історичних джерел та їх атрибуції.

В атрибуції фонду киево-руської бібліотеки XI ст. відіграє свою роль й *Ізборник 1076 року*. Це – визначна пам’ятка руської та української культури, писемності, мови, історії, виготовлена на замовлення князя, що містить численні уривки з праць християнських мислителів, античних письменників і філософів. Одна з найдавніших датованих руських книжок для повсякденного читання, третя з відомих точно датованих рукописних книг Київської Русі, яка, окрім того, зберегла ще й ім’я редактора-упорядка – диякона Йоана. Твір складений із залученням “**многих книг княжих**” (*виділено нами. – Н. С.*), починається зі своєрідного “*Laus libro*”, що називається “Слово некоего

²⁶ Н. Г. Солонська, ‘Бібліотека Ярослава Мудрого: бібліографічне моделювання...’, с. 443–448.

²⁷ Л. П. Жуковская, ‘Загадки Записи Изборника Святослава 1073 года’ в *Древнерусский язык и его отношение к старославянскому: сб. ст.* (Москва 1987) 62–67.

²⁸ Н. Г. Солонська, ‘Бібліотека Ярослава Мудрого (спроба реконструкції)’ в *Зборник на резимеа*, т. 2. *Книжевност, култура, фолклор, историја на славистика: тематски блокови, 14 Меѓународен славистички конгрес, Охрид, 10–16 септември 2008* (Скопје, Македонски славистички комитет 2008) 222.

Калугера о чь(тении) книг”, де необхідність читати книги підтверджується біографіями, себто життями, Василя Великого²⁹, Йоана Златоуста³⁰, Кирила Філософа “и инех мьног святых”, які “измлада прилежааху святим книгам”.

Роль своєрідної інвентарно-каталожної книги архіву київо-руської бібліотеки XI ст., з нашої точки зору, відіграє “Повість временних літ”, яку Д. Лихачов назвав архівом Київської Русі. Втім, задовго до нього цього висновку дійшов і назвав ПВЛ “архівом, де зберігаються сліди втрачених для нас творів первісної літератури”, К. Бестужев, на що, свого часу, звернув увагу В. Іконников.

У ПВЛ (як ми вже зазначали в інших публікаціях) літописець указує імена святих, отців церкви та давніх авторів, книги яких були відомі в Київській Русі і зберігалися у фонді Бібліотеки Ярослава Мудрого, це: Євсей, Ізраїл, Єзекіїл, Аданаїл, Ісає; на с. 100: Єньмаїл, Михаїл, Яков; на с. 101: Давид, знову Ісає, Захарія, Гавриїл, Марія, Йосиф; на с. 115: Атанасій Александрійський. Мелетій із Антіохії, Кирил Єрусалимський, Григорій Богословець, Леонтій Римський, Анатолій із Царгорода, Ювеналій Єрусалимський, Аполінарій Александрійський, Домнін Антіохійський, Тофан Антіохійський, Теодорит Александрійський, Ілля Єрусалимський, ап. Петро.

У руських літописах є уривки з праць Йоана Златоуста, Єпіфанія Кіпрського, Св. Гіполита, зі “Скитського патерика”, “Ліствиці” Йоана Ліствичника; з книг Буття; “Псалмів”; праць пророків Ісайї, Єремії, Єзекіїла, Даниїла; книг Осії, Ісуса, сина Сірахова, “Виходу”, “Левіта”, “Царств”, “Притч” та “Премудрості” Соломона, з Екклезіаста, Йова; з книг Міхея та Амоса; з новозавітних книг – Євангелія від Матвія, Марка, Луки, Йоана; з послань Якова та Павла до римлян, коринтян, галатів; до Тимотея, Тита та ін. У ПВЛ використано переклади “Хроніки” Георгія Амартола, “Хроніки” Йоана Малали, “Життя” Василя Нового, “Одкровення” Методія, єпископа Патарського й ін.

Вставки з цих праць у текст джерел свідчать про знайомство києво-руських письменників із творчістю давніх авторів, книги яких зберігалися в якомусь одному великому зібранні, а ним була бібліотека XI ст. Київського Софійського собору.

На нашу думку, треба відмовлятися від визначення “ймовірний” щодо фонду соборної бібліотеки XI ст. Адже частина літератури, яка в ній була,

²⁹ Див.: *Беседы святого отца нашего Василия Великого, архиепископа Кесарии Каппадокийской на псалмы, с греческого на российский язык переведенные*, 1-е изд. (Москва, Синод. тип. 1855) 218 с., та ін.

³⁰ *В 29 день месяца августа слово Иоанна Златоустого на усекновение главы Иоанна Предтечи и о иронии и добрых женах и о злых (л. 76–83); В тот же день того же Иоанна слово на усекновение главы предтечи (л. 83–90): списано литогр. чернилами сквозь прозрачную бумагу Федором Елисеевым из пергаменного сб. XV-го в. (Санкт-Петербург, ОЛДП 1877) 19 л., та ін.*

відповідає процесу богослужіння і була, за сучасною бібліотечнознавчою термінологією, ядром фонду бібліотеки XI ст. Київського Софійського собору³¹. То є апіорі. “Корпус рукописних книг Київської Русі являє собою спеціалізовану церковну бібліотеку”. І якщо “з корпусу існуючих сьогодні рукописів Київської Русі викреслити все богословське, то в ньому нічого не залишиться”³².

Фонд киево-руської бібліотеки, ще раз підкреслимо, це – не тільки богослужбова, а й богослужбово-пісенна книжність. А що співалося в руських церквах і за творами яких піснетворців цілком достеменно простежується в багатьох працях істориків руської музики із різних країн³³.

Проте, впродовж століть не припиняються зусилля науковців щодо встановлення хоча б приблизної кількості книг у фонді бібліотеки Київського Софійського собору.

Павло Алепський, який відвідав Київ у 1653 р., не обійшов увагою велике книгосховище Печерського монастиря. Тут він побачив “**безліч дорогих книг**, у тому числі пергаментних грамот, яким не менше 500 років”, а у “**величезній** бібліотеці Печерського монастиря <...> зберігалися і **книжки бібліотеки Ярослава Мудрого**”³⁴.

На початку XV ст., за Є. Голубинським, було відомо 73 богословські книги (15 назв), написаних у домонгольський період. Серед них Євангелія апракос, 33 Мінеї, 5 Пісних тріодей, 8 Стихарів. Є. Голубинський припускав, що в першій державній бібліотеці було приблизно 500 книг. На переписування книг, виходячи з його підрахунків, потрібно було 12,5 років³⁵.

Є. Болховітінов підкреслював, що “Нестор лише коротко зазначив, що Ярослав прикрасив її і сріблом, і сосудами церковними, і поклав у ній перекладені з грецької мови **книги численні** (виділено нами. – Н. С.), ними ж повчаються віряни, і при ній облаштується монастир митрополичий”³⁶.

Чималим уважає фонд киево-руської бібліотеки XI ст. і автор “Історії Русів”, оцінюючи заснування в Києві “головної школи богослів’я та інших красних наук з **багатою** із Греції виписаною бібліотекою”³⁷.

³¹ Н. Г. Солонська, ‘Бібліографічна евристика складових ядра ймовірного фонду княжої бібліотеки XI століття Київського Софійського собору’ в *Православ’я в Україні: зб. матеріалів 2-ї Всеукр. наук. конф.* – Київ (К., Православ. Богослов. Акад. 2012) 483–492.

³² М. Ф. Мурьянов, *Гимнография Киевской Руси*, РАН, Ин-т философии (Москва, Наука 2004) 17, 23.

³³ Н. Г. Солонська, ‘Богослужбова співоча книга в бібліотеці XI ст. київського Софійського собору’.

³⁴ П. П. Толочко, *Op. cit.*, 216 с.

³⁵ Е. Е. Голубинский, *Op. cit.*, с. 523–530.

³⁶ Е. Болховитинов, митр., ‘О времени и случае основания и создания Киево-Софийского собора’ в Митрополит Євгеній Болховітінов, *Вибрані праці з історії Києва* (К. 1995) 46, 47.

³⁷ *Історія Русів* (К., Рад. письменник 1991) 36, 37, 40.

М. Волков указує на 12 назв та 88 одиниць літератури і припускає, що щороку на Русі писалося близько 50 книжок³⁸. Цю цифру повторює і М. Нікольський. Він стверджує, що кількість рукописних книг з XI по XVIII ст., що зберігалися в найбільших рукописних сховищах СРСР, становила від 80 до 100 тис., а “на кожную ж рукописну книгу, як підрахував Д. С. Лихачов, припадає в середньому від 15 до 20 рукописних статей <...>. Отже, кількість списків руських творів обраховується, за неповними даними картотеки М. Нікольського, від 1200 до 2 млн.”³⁹.

Б. Сапунов виходив із того, що можна підрахувати приблизну кількість писемних джерел, використуваних при складанні літописів, житій святих, послань та інших видів літературних творів давнини, що збереглися до наших днів, виходячи з кількості церков⁴⁰.

Це теж певний, хоча доволі неточний шлях щодо атрибуції кількості книг, що зберігалися у фонді києво-руської бібліотеки XI ст.

О. Пипін в “Истории русской литературы”, т. 1: Древняя письменность (Санкт-Петербург, 1898) на с. 97–107 подає спробу бібліографічного списку літератури фонду бібліотеки Ярослава Мудрого. Через три роки по тому бібліографічний огляд перекладної в домонгольський період літератури було опубліковано Є. Голубинським в “Истории русской церкви” (1901, кн. 3, с. 880–924).

Хоча “оригінальна давня література, – за В. Перетцом, – особливо київського періоду дійшла до нас у мізерних залишках”, загалом її було небагато. Навпаки, була значна кількість літератури перекладної. Крім Св. Писання та богослужбової літератури, дослідник вказує на праці “великих релігійних ораторів Йоана Златоуста, Василя Великого”, різноманітний житійний матеріал та “близький до нього легендарний та апокрифічний”⁴¹.

“У XI–XIII ст. на Русі в обігу перебувало приблизно 130–140 тис. рукописних книг кількох назв, а до нашого часу дійшло близько 80 книг цього періоду”⁴².

³⁸ Н. В. Волков, ‘Статистические сведения о сохранившихся древнерусских книгах XI–XIV веков и их указатель’ (Санкт-Петербург 1897), т. 123 *Известия Общества любителей древней письменности* 11–12.

³⁹ Д. С. Лихачев, *Текстология: на материале русской литературы X–XVII веков*, 2-е изд., перераб. (Ленинград, Наука, ЛО 1983) 97.

⁴⁰ Б. П. Сапунов, ‘Некоторые соображения о древнерусской книжности XI–XIII веков’ (1955), т. 11 *Труды Отдела древнерусской литературы* 315.

⁴¹ В. Н. Перетц, *О некоторых основных настроениях русской литературы в ее историческом развитии* (К., Тип. Импер. ун-та Св. Владимира 1903) 7.

⁴² И. Ф. Кефели, ‘Культурно-исторический контекст развития’ в *Культурология: основы теории и истории культуры* (Санкт-Петербург, Спецлит. 1996).

Мабуть, не тільки узагальнено. Найвірогідніше, Ярослав I дарував книги у бібліотеку не один раз, оскільки одержував дарунки теж не один раз, адже гості (і їх було багато) в Київську Русь приїздили для вирішення різних справ.

У фонді киево-руської бібліотеки XI ст. ми виділяємо богословські твори, праці античних авторів та отців церкви перших віків християнства; твори Василя Великого, Григорія Богослова, Йоана Златоуста, збірники: християнські, історичні, природничо-наукові, церковного законодавства; біблійські книги із тлумаченнями; життя святих (зокрема руських – Ольги, Бориса і Гліба), історичні повісті; твори болгарських письменників, філософсько-чернецькі праці тощо. У бібліотеці були твори, перекладені з грецької, староболгарської мов на словенську. За Я. Запаском, бібліотека Софійського собору була **великою**⁴³.

З нашої точки зору, про кількість книг у соборній бібліотеці геніально точно, толерантно, делікатно на всі часи написав вірний християнству, православ'ю руський письменник, автор "Повісті временних літ": "книги многы". Ще раз наголосимо: він, як особа грамотна і добре ознайомена з постановами Вселенських соборів та іншими керуючими матеріалами, які не підлягали критиці та обговоренню, не виокремлює сам факт заснування бібліотеки, оскільки православне богослужіння не могло вестися без книг, а вони мали бути сконцентровані в одному місці.

Усвідомлюючи відносність підрахунків кількості книг, що були в бібліотеці Ярослава Мудрого, російський історик С. Соловйов, розуміючи, що математичні методи в цьому випадку неприйнятні, підбив ризику під вирішенням "завдання" з багатьма невідомими: Ярослав купив **багато** книг⁴⁴.

"Ярослав же сей яко же рекохом, любим бі **книгам и многы написав, положи в святей Софьи**, юже созда сам"⁴⁵.

М. Мещерський доходить висновку, що повідомлення "Повісті временних літ" 1037 р. про те, як Ярослав "сѣбра **письце многы** ... и прекладаше книги от грѣк на словенское письмо" "треба розуміти узагальнено і в ширшому смислі, ніж вказівку тільки на один даний рік. Це, мабуть, пряме свідчення щодо наявності в Київській Русі своїх перекладів, незалежних від слов'янського півдня"⁴⁶.

⁴³ Я. П. ЗАПАСКО, *Ошатність української рукописної книги* (Л., Фенікс 1998) 135 с.

⁴⁴ С. М. СОЛОВЬЕВ, *История России с древнейших времен* (Санкт-Петербург 1851), кн. 1 211.

⁴⁵ *Повесть временных лет*, 2 изд., пер. и доп. (Санкт-Петербург, Наука 1999), ч. I–II, Д. С. ЛИХАЧЕВ (подгот. текста, перевод, ст. и коммент.); [В. П. АДРИАНОВА-ПЕРЕТЕЦ (ред.)]; РАН, с. 102.

⁴⁶ Н. А. МЕЩЕРСКИЙ, 'Искусство перевода Киевской Руси' (1958), т. 5 *Труды Отдела древнерусской литературы* 54.

Літописне повідомлення про заснування Софійського собору в ПВЛ А. Поппе вважає “збірною похвалою” будівельній і християнській діяльності Ярослава. На його думку, “сам факт віднесення похвали до 1037 р., зрозуміло, не випадковий, збережена однаке редакція запису не вказує, що саме закладка кам’яного храму Премудрості Божої стала причиною такого датування”⁴⁷.

На цю, цілком слушну думку польського вченого, що принципово відрізнялася від думок, висловлених іншими науковцями, наукова громадськість не звернула увагу.

Авторка цих рядків теж намагається звернути увагу наукового кола на те, що князь Ярослав “книги многы” не міг покласти в соборну бібліотеку одразу всі, що літописець, як і у випадку із датою закладення Софії, не пояснює, що спонукало його поставити саме таку дату. Адже книги потрібні для діючого храму. І для них потрібне місце збереження в храмі. А той тільки заклали. Для книг, потрібних для богослужіння, потрібна хоча б дияконія. Однак її не існувало на момент закладення собору. Не оминемо таку проблему. Слідуючи елементарній логіці: в які “клеті” міг київський зверхник покласти книги, якщо собор тільки заклали? (Обговорення дати заснування храму не входить у наше завдання). Богослужбова література соборної бібліотеки являла собою основу. Відповідав за це диякон, тому й місце збереження церковного начиння, одягу для проведення відправ, богослужбової літератури мало назву дияконника (дияконниці, ризниці – т. зв., захристіє) (грецькою мовою – “σκευοφύλαξ”).

Руський хроніст, закарбовуючи на віка інформацію про покладення Ярославом “**книг многыхъ**” до бібліотеки, відбив цим повідомленням “збірну похвалу” добродійним діям князя. А установка “книги многы” – це лише “збірна похвала”, за вельми точним і професійним висновком А. Поппе, князю Ярославу за його надзвичайно широкий жест – подарунок книг із власного зібрання до соборного⁴⁸.

“Встановити у повному обсязі назви книг, які були в Київській Русі в XI ст. не є можливим”⁴⁹. Це унеможливлення має об’єктивні причини: Невідомо, яку кількість книг привозив у Київську Русь зі своїх походів князь Святослав. Книги потрапляли сюди також із Константинополя, оскільки це місто являло собою величезний ринок товарів, а книга теж була товаром, на неї існував великий попит⁵⁰.

⁴⁷ А. Поппе, ‘Русские митрополии Константинопольской патриархии в XI столетии’ (1968), т. 29 *Византийский временник* 91–92.

⁴⁸ *Ibid.*, с. 85–109.

⁴⁹ В. Е. Васильченко, *Очерк истории библиотечного дела в России. XI–XVIII века*, Моск. библиотечный институт им. В. М. Молотова (Москва, Изд. тип. Госкультпросветиздата 1948) 158 с.

⁵⁰ А. И. Соболевский, ‘Материалы и исследования в области славянской филологии и археологии’ в *Сборник Отделения русского языка и словесности Импер. АН* (Санкт-Петербург 1910), т. 88, № 3, с. 136.

Одним із ключових питань передісторії формування писемної та бібліотечної культури Київської Русі є проблема міграції літератури, яка в XI ст. відбувалася торговими шляхами. Усі книги, що були у греків в обігу, і значна кількість творів візантійської духовної літератури після хрещення Русі перейшли до неї і лягли в основу руської літератури⁵¹, а пізніше – української літератури, проклавши собі шлях через Моравію, Болгарію, Сербію та інші країни Балканського півострова до Києва⁵¹, а також у Німеччину⁵².

Ще за доярославових часів книги везли із собою в Київ перші християни, княгиня Ольга, її священник, князь Володимир Великий, митрополит Михаїл (Сирін, † 992 р.); грек Леон (Леонтій, † 1008 р.) та ін.

Установити (атрибутувати) окремі одиниці фонду соборної бібліотеки, літургійну літературу, що переписувалася в київському скрипторії і поповнювала фонди монастирських і церковних бібліотек Київської Русі, – цілком вирішуване завдання.

Як орієнтовні розділи каталогу книжного фонду бібліотеки XI ст. київського Софійського собору умовно ми виокремлюємо такі:

I. Християнська література:

I.1. Питання християнського віровчення;

I.2. Ставлення християнина до церкви та до священників.

II. Література моралістичного спрямування.

III. Наукова література:

III.1. Історично-географічна;

III.2. Інформація історична;

III.3. Інформація географічна.

IV. Природничо-наукова.

V. Філософська.

VI. Література з питань повсякденного життя і побуту:

VI.1. З питань етики, моралі;

VI.2. З питань велеречивості;

VI.3. З проблем правильного харчування.

VII. Лікування. Здоров'я.

Для відправи в православному храмі богослужіння в ньому має бути не менше восьми книг: Євангеліє, Апракос, Апостол, Псалтир, Служебник, Требник, Тріодь пісна, Тріодь цвітна, Мінея загальна. Приходська та домова церкви для проведення служби мали бути забезпечені такою літературою, як: 1) Євангеліє апракос; 2) Апостол апракос; 3) Служебник; 4) Требник; 5) Псал-

⁵¹ Н. Н. Розов, *Книга древней Руси XI–XIV вв.*, Гос. публ. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина (Москва, Книга 1977) 167 с.

⁵² А. В. Назаренко, 'Проблемы христианизации Руси и русско-германские отношения второй половины X в. (до Владимира)' в *Введение христианства у народов Центральной и Восточной Европы: крещение Руси: сб. тез.* (Москва 1987) 25–27.

тир; 6) Тріодь пісна; 7) Тріодь цвітна; 8) Мінея загальна. У разі відсутності Часовника дозволялося замінити його Псалтирою слідованою.

У церквах такого рівня, як Софійський собор, для відправлення служб було потрібно дещо більше книг. Крім вищеназваних: Недільний Октоїх; Шестоднев; Стихарій (Стихарар); Ірмологій (Ірмологіон) (збірник церковних співів); Паремійник; Трефологіон; Мінеї місячні (12 од.) (книги про життя святих, які читалися під час трапези; Типікони; Євхологіон (поєднання Требника із Службеником). Усього: десь 30 книг; ще “велика кількість церковно-учительних книг для “душеспасительного” читання. 19-е правило Шостого Вселенського собору, а також грецькі типікони вимагали, щоб у церквах читали повчальні твори отців церкви. Житійна література представлена у мінеях, прологах, патериках, у збірках і окремих списках. До християнської літератури відносять і житія.

М. Попович зазначає, що “професійна література в Київській Русі мала християнський характер. Переважна маса книг являла собою списки книг, виготовлених у Болгарії”. М. Попович пристає до думки Д. Лихачова, “що книжництво Давньої Русі лише приблизно допускає класифікацію творів за тематикою чи іншими подібними критеріями. Єдиний надійний спосіб класифікувати твори давньоруської літератури – це вказати їх функцію або контекст, в якому вони найчастіше вживаються”⁵³. “Книжна культура давньоруського суспільства, як сакральна, так і позасакральна, ґрунтувалась на занесених з балканського середовища зразках, але дуже рано породила і власну літературу”. До форми позасакральної книжної культури учений відносить культуру літописання.

Основа літописного зведення – “Сказання про поширення християнства на Русі”. Складається з шести основних частин: “Похвала Ользі” (розповідь про її поїздку до Царгороду і хрещення); “Сказання про смерть Ольги”, “Сказання про перших руських мучеників-варягів”, “Сказання про хрещення Русі”, “Сказання про Бориса і Гліба” та “Похвала Ярославу Мудрому”. Ці шість частин увійшли до ПВЛ під 955, 983, 986–988, 1015 та 1037 рр. Ці частини ми розглядаємо як самостійні одиниці збереження фонду бібліотеки XI ст. Київського Софійського собору.

Інформаційним підґрунтям для атрибуції фонду киево-руської бібліотеки є потужний масив богослужбової пісенної книжності; численні молитви; збірки церковної поезії, як: “Тріоді”, “Пісна” (співи на час посту) та “Цвітна” (співи на час по Великодні) та Октоїх (Восьмигласник); мозаїки, фрески та інші елементи інтер’єру Софійського собору⁵⁴.

⁵³ М. В. Попович, *Нарис історії культури України* (К., АртЕК 1999) 113.

⁵⁴ Н. Г. Солонська, “Богослужбова співоча книга в бібліотеці XI ст. київського Софійського собору”.

З тропарів, кондаків “складені були і так звані «Службові мінеї» (рукописи вже з XI ст.), де ці пісні розкладені за днями року”. “Службові мінеї” Д. Чижевський вважає “пам’ятками високої поетичної цінності”⁵⁵. І підкреслює, що “Святе письмо призначено було не лише для богослужіння, але й для читання, що «Житія» – це дуже старий гатунок християнської літератури. «Житія» були в перекладі в збірках та як окремі твори. Велику збірку «житій» (до якої додавано ще й «повчання-проповіді») «Четї-Мінеї» перекладено ще в Болгарії <...>. Короткі житія подає натомість – у цілому теж дуже великий на два томи – збірник «Пролог» (власне «Синаксар» або «Менологіон»): це – збірка менших житій на кожен день з додатками повчальних оповідань”⁵⁶. “Патерики це – збірки <...> оповідань про окремі приклади побожності, аскези” тощо. До найстарших творів такого типу науковець відносить “«Патерик синайський» (Паладія з 4 ст., «Лавсіак»). «Патерик скитський» (Мосха, з 7 ст.) <...>; «Лимонар» або «Духовна мука», «Патерик римський» (Папи Григорія з 7 ст.) <...>”⁵⁷.

Найважливішими життями вчений вважає такі, що їх перекладено за старої доби, а саме: Житіє Сави Освященного (аскета), Житіє Миколи Чудотворця, Житіє Андрія Юродивого, всю проповідницьку літературу Йоана Златоуста, чеські житія Святих Вацлава і Людмили тощо. У середині 50-х років XX ст. Д. Чижевський турбується, що “не до кінця досліджена проповідницька література. <...>. Проповіді – «слова», повчення, призначено для читання. Твори проповідницької літератури утворюють собою цілу систему богословія <...>. Найбільше перекладено проповідей таких авторів: Іоана Златоустого, Єфрема Сірина, Василя Великого, Григорія Богослова (один рукопис з 11 ст.), Федора (sic. – Н. С.) Студита, Кирила Олександрійського та інші”⁵⁸. Вказує Д. Чижевський і на твори аскетичного плану, а саме: «Лествиця» Йоана Ліствичника і «Богословіє» Йоана Дамаскіна, Вчительні Євангелія⁵⁹ тощо.

Надзвичайною цінною є викладена нижче наступна латентна інформація. Про характер описів бібліотеки Київського Софійського собору часів Ярослава Мудрого можна судити, наприклад, за пізнішими описами Новгородського Софійського собору (вони виконують роль похідної інформації), які віднайшов Д. Абрамович у рукописах Санкт-Петербурзької духовної академії (на це звернув увагу В. Перетц, рецензуючи його “Описание рукописей Санкт-Петербургской духовной академии”. Вилучення з опису собору дали підстави

⁵⁵ Д. І. Чижевський, *Op. cit.*, с. 62.

⁵⁶ *Ibid.*, с. 63.

⁵⁷ *Ibid.*, с. 64.

⁵⁸ *Ibid.*, с. 65.

⁵⁹ *Ibid.*, с. 68, 69.

ученому судити про каталог рукописних книг зі вказівками на статті, що в них містилися, а також на окремі твори⁶⁰.

За записами книг Новгородського Софійського собору, Д. Абрамович судить щодо збирацької діяльності деяких новгородських мастних людей XII–XVI ст. Дослідник, маючи в розпорядженні давні документи, міг зафіксувати назву рукопису, кількість аркушів, формат у квадратних сантиметрах, особливості почерку, матеріал (пергамент чи папір). На жаль, через брак подібних записів у Київському Софійському соборі XI ст., мабуть, назавжди втрачено такого роду унікальну інформацію.

“Розподіл збережених рукописів XI–XVI століть за часом їх написання не становив би жодного утруднення, коли б на кожний із них знаходився запис із певним роком чи вказівкою князя, єпископа чи обставин, на зразок, за якого писався рукопис; однак біда в тому, що величезна кількість рукописів не має на собі жодного запису. З 691 уцілілої книги XI–XIV століття тільки 95 можуть бути підведені під більш чи менш певний рік; решта ж 596 книг, тобто понад 85 %, що не містять у собі жодної вказівки на час і обставини їх написання, доводиться розподіляти на основі палеографічних та філологічних особливостей”⁶¹.

У сукупному фонді бібліотеки українські науковці виділяють архів (застосовуючи сучасну термінологію), який М. Брайчевський вважає нашим першим державним архівом⁶².

Джерелом для атрибуції фонду храмової бібліотеки, як уже зазначалося, є й Софія Київська. На стінах собору давні майстри зобразили Григорія Богослова, Св. Климента, Св. Василя Великого, Св. Йоана Златоуста, Св. Григорія Ниського, Св. Григорія Чудотворця. Відбито й дев’ять блаженств Євангельських, постаті царів Давида, Соломона, а також Єзекії, Осії, Ісхонії, Манасії, пророків Мойсея, Михея, Ісайі, Єзекіїля, Малахії, Амоса й ін. Під самою банею – євангеліст Марк, євангеліст Йоан, 12 апостолів.

Аналіз висновків та алгоритмів підрахунків науковців різних поколінь щодо кількості книг, що були у бібліотеці Ярослава Мудрого показує, що ці цифри доволі різномасштабні й коливаються від п’ятисот до десятків тисяч. Однак, не можливо вичерпно точно встановити спектр руської книжності, оскільки не можна сьогодні атрибутувати кількість книг, привезених до Київської Русі за час походів князя Святослава: переданих сюди болгарським

⁶⁰ *Софийская библиотека*, сост. доц. СПб. дух. акад. Д. И. АБРАМОВИЧ (Санкт-Петербург, Тип. Импер. АН 1905), вып. I, X, 141, LXXVI с.

⁶¹ Н. В. Волков, *Статистические сведения о сохранившихся древнерусских книгах XI–XIV веков и их указатель* (Москва, Тип. И. Н. Скороходова 1897) 21.

⁶² М. Ю. Брайчевський, ‘Київський великокнязівський архів X–XIII ст.’ в *Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку: тези доп. Респ. наради, груд. 1988 р.* (К. 1988) 104–106.

царем Симеоном, тих, що надходили в країну з Болгарії, Сербії, Німеччини, Константинополя, Чехії; час від часу дарувалися великому князю Ярославу (навіть виходячи із кількості соборів, церков, потенційних потужностей головного скрипторію в Києві, майстерності переписувачів, спроб перших бібліографічних описів, перших каталогів, роль яких виконували соборники в богослужбових книгах (синаксарі чи місяцеслови, т. зв., покажчики читань, розташовані по днях усього року відповідно до церковних служб), проєкція інвентарної книги в *Ізборнику 1073 року*) й ін.

Мабуть, дослідження зв'язку між часом заснування бібліотеки, аргументація цього факту, апіорі її наявність (наша православна релігія – книжна) та закладенням собору (в ньому обов'язково мала бути книгозбиральниця), дослідження події фундації собору та устанавлення факту згадування про “книгы многы” в *Повісті временних літ* дало б новий вектор атрибуції часу фундації собору XI ст. в Київській Русі, відповідно, й бібліотеки. Тобто, йдеться про дослідження часу фундації собору через призму історії киево-руської книжності.